

Taneli Hiltunen

***War Matters: Constructing Images of the Other (1930s to 1950s)*. Dagnosław Demski, Liisi Laineste & Kamila Baraniecka-Olszewska (ed.). L'Harmattan 2015. 463 s.**

Kuvien historiatieteellinen tutkimus elää parhaillaan selkeää nousukautta, joten mikä olisi otollisempi hetki pureutua toiseuden tematiikkaan sen keinoin. Dagnosław Demskin, Liisi Lainesteen ja Kamila Baraniecka-Olszewska toimittama artikkelikokoelma *War Matters: Constructing Images of the Other(1930s to 1950s)* tarttuu tilaisuuteen tuoreella otteella ja nostaa keskiöön etupäässä itäeurooppalaisia näkökulmia 1930-luvulta 1950-luvulle. Ajoittain vertailukohdaksi on nostettu ensimmäinen maailmansota, mikä sekin on, 100-vuotismuistelun huomioon ottaen, osuva valinta. Alkuperäislähteiksi on valikoitunut hyvin monipuolisia aineistoja pilapiirroksista aina tuhoutunutta kaupunkimaisemaa ikuistaviin valokuviin. Myös aikarajaus on kiinnostava, sillä se luo analyttistä jatkumoa toisen maailmanpalon alustunnelmista aina kylmän sodan aikakauden ensimmäisiin vuosiin saakka. Parissa artikkelissa jopa hahmotellaan sitä, miten toisen maailmansodan symboliikka valjastettiin kylmän sodan palvelukseen ja miten sitä kehitettiin kaksinaapaisen ideologisen vastakkainasettelun tarpeisiin.

Kokonaisuus on jaettu kolmeen osioon, joista ensimmäinen, *Wartime Images: Marking out the Battlefield*, kartoittaa nimensä mukaisesti yleisemmälläkin tasolla kuvien hyödyntämistä sota-ajan toiseuskäsitysten analysoinnissa. Tämän jälkeen siirrytään teemaan *Ideology and the Other: The Making of the Enemy*, jossa keskiössä ovat viholliskuvan kansalliset ja toisaalta ylikansallisetkin ominaispiireet sekä se, miten viholliskuva mukautetaan vallitsevaan tilanteeseen. Teoksen päättää *Old Enemies, New Faces*, jossa jatkuu jo edellisessä osion puolella alkanut liukuma kylmän sodan alkuvuosien puolelle.

Artikkelikokoelmassa toiseutta tarkastellaan representaatioiden kautta, jolloin se, mikä kulloinkin ja missäkin on mielletty toiseudeksi, voidaan tehokkaasti problematisoida. Esimerkiksi ylisuuret puna-armeijan sotilaita esittävät monumentaaliteokset edustivat Dominika Czarneckan mukaan neovostovallanpitäjille tuttuutta, kun taas heidän valtansa alle joutuneet puolalaiset mielsivät ne

epätoivotuiksi toiseuden symboleiksi. Myös valokuvat samoistakin kohteista voivat osoittautua monikäyttöisiksi, kuten Ewa Manikowska havainnollistaa artikkelissaan saksalaisen *Landeskunde Kommission* -tutkimusinstituutin sekä puolalaisen ja juutalaisen kansalaisyhdistyksen kilpailevista visioista Venäjän imperiumin läntisistä rajamaista ensimmäisen maailmansodan aikana.

Kuva 1: Neuvostohallinnon myönnytys? Varsovassa oleva monumentti Puolan kansanarmeijan sotilaille. Lähde: Wikimedia Commons

Kuva 2: Ruteenilainen talonpoikaistalo asukkaineen. Saksalainen valokuva vuodelta 1915. Alkuperäinen kuvateksti: "Volkstypen in Holowiecko". Lähde: Wikimedia Commons

Vaikka artikkelikokoelman kuvat ovat jo tutkijoiden kansallisuuksien ansiosta enimmäkseen peräisin vähemmän tutkituista itäeurooppalaisista ja Länsi-Euroopan rajaseutujen kokoelmista, joukkoon mahtuu toki myös rautaisannos läntistä näkökulmaa toiseuteen. Esimerkiksi Anssi Halmesvirta valottaa ansiokkaasti *Urheilulehden* satiiristen piirrosten ”ryssäkuvastoa” talvisodan ajalta, ja Olli Kleemolan artikkeli tekee saman analysoidessaan yleisiä suuntaviivoja neuvostosotavankien kuvaamisesta suomalaisissa ja saksalaisissa propagandavalokuvissa vuosina 1941–1944. (Kleemolan keskeisimmät johtopäätökset käyvät ilmi myös hänen naispunavankien kuvaamista käsittelevästä [referee-artikkelistaan](#).) Yhdeksi pysäyttävimmistä ”läntisistä” aiheista koin Anna M. Rosnerin käsittelemät Isoon-Britanniaan evakuoitujen saksanjuutalaisten kokemukset. Isossa-Britanniassa oli käynnistetty järjestäytyneempi saksanjuutalaisten evakuointitoiminta jo vuonna 1933. Tuolloin alkaneen, pienimuotoisemman ensimmäisen ohjelman piirissä maahan hyväksytyt olivat etupäässä tiedemiehiä, tutkijoita ja taiteilijoita, kun taas *Kristallnachtin* jälkeen suhteellisesti suurimman kohderyhmän muodostivat lapset, joita maahan saapui Kindertransport -ohjelman avulla joulukuun 1938 ja syyskuun 1939 välisenä aikana noin 10 000. Kaikkiaan saksanjuutalaisia pakolaisten määrä Isossa-Britanniassa oli syksyllä 1939 suurimmillaan arvioilta jopa 90 000. Heidän tapauksessaan tutkimuskohteena ei ole niinkään visuaalinen ”toiseus”, vaan vieraan elinympäristön ja kielen sekä varsinkin kulttuurisen juurettomuuden aiheuttama kuulumattomuuden tunne. Tällainen lähestymistapa kasvattaa artikkelikokoelman monimuotoisuutta entisestään, sillä sijansa on siis myös perinteisemmällä toiseuden tutkimuksella ja siten käsitteen ”kuva” rinnakkaismerkityksillä.

Koska enin osa *War Matters* -teoksesta käsittelee kuvallisia representaatioita, on arvioitava kuvamateriaalin onnistuneisuutta. Kuvia on kaikkiaan 199, ja ne rytmittävät kokonaisuutta mallikkaasti. Joukossa ei ole – Visual History -tutkimussuuntauksen hengessä – käytännössä lainkaan pelkkiä kuvituskuvia, vaan kaikilla on oma tehtävänsä analyysinkohteina ja valaisevina esimerkkeinä. Niiden lukijassa herättämät reaktiot vaihtelevat laidasta laitaan. Varsinkin Dagnosław Demskin ja Eda Kalmren artikkelien valokuvat sotatuhoista ovat pysäyttäviä – Kalmren tapauksessa siksikin, että hän on löytänyt niiden vertailukohdiksi kuvia samaisista Tarton asukkaille keskeisistä maamerkeistä ensimmäisen tasavallan viimeisiltä vuosilta. Kuvat esimerkiksi kauppahallista, Vanemuine-teatterista ja Kivisillasta levisivät virolaisten keskuudessa salaisena protestina neuvostohallinnon autokraattisuutta vastaan.

Kuva 3: Puna-armeijan tuhoama Tarton Kivisilta noin vuonna 1880. Valokuvan ottanut C. Schultz. Lähde: Wikimedia Commons

Toinen ääripää ovat lukuisat pilakuvat ja satiiriset piirrokset, joiden jo ensimmäisestä maailmansodasta ja aiemmiltakin ajoilta tuttuja elementtejä ovat omaa ja viholliskansakuntia symboloivat eläimet sekä todelliset tai fiktiiviset henkilöahmot. Osan propaganda on todella karkeaa ja nauru niin kolkkoa, että niiden toimivuuden ymmärtäminen omasta ajastamme käsin on haastavaa. Sivuilla tulevat vastaan muun muassa Hitlerin ja Göringin itsetuhoinen akrobaattitemppu ("The Spring Offensive", *Punch* 20.4.1942, <http://punch.photoshelter.com/image/I0000piRDBbtXHEI>) slovakialainen näkemys afrikkalaisia lahtaavasta Churchillista ("English Humanity" [tai Humanita-ta-ta-ta..., kuten kuvatekstissä veistellään], s. 272) ja vihollistensa päitä niittävästä Stalinista ("Harvest in the USSR", s. 265), puolalainen rinnastus Hitleristä ja de Guallesta ("Anti-Bolshevism", s. 292; Hitlerin taustalla olevan hakaristin on de Gaullen tapauksessa korvannut dollarinmerkki, uusi pahuuden yleissymboli) ja vaikkapa kotoinen Moskovan Tiltu, "kaamea akka", jota mikrofonikin kavahtaa ("Horrible Old Hag!", s. 159).

Kuva 4: Yhdysvaltalainen propagandajuliste Tyynenmeren sodan ajalta. Lähde: Wikimedia Commons

Geopolitiikan ja kulttuurin kannalta mielenkiintoisimpia ovat sellaiset tapaukset, joissa Neuvostoliiton ja natsi-Saksan välissä olleet valtiot joutuivat propagandankin suhteen kahden tuleen väliin. Esimerkiksi Ilze Boldāne-Zeļenkova on perehtynyt artikkelissaan latvialaisten käsityksiin toiseudesta, siinä missä Liisi Laineste ja Margus Lääne ovat tutkineet virolaislehdissä vuosina 1942–1944 julkaistujen karikatyyripiirrosten viholliskuvia. Jälkimmäisten tapauksessa voidaan havaita vastarintaa, stereotyyppisten vihollisten paheiden korostamista, sotatapahtumien ja rivisotilaan elämän kuvausta – jopa tekoempaattiseen sävyyn. Molemmilla ideologisen jakolinjan puolilla uskottiin humoristisen ilmaisun voimaan, ja nähtävästi natsihallinto katsoi sillä saavutettavan tehokkaampia tuloksia kuin purevalla satiirilla, koska osa arkistoista löytyvistä karikatyyreistä jätettiin julkaisematta. Ehkä monimutkaisimmaksi viholliskuvien kehittäminen meni kuitenkin Slovakiassa, jossa moninaisten ulkoisten ja sisäisten vihollisten ja satiirinkohteiden (esim. tshekit ja unkarilaiset – historiallinen vihollinen) joukosta löytyi esimerkiksi arjalaistajille epälojaali *ziskožravci*, uusrikas takavarikoidun juutalaisomaisuuden hallinnoija, josta natsit käyttivät nimitystä ”valkoinen juutalainen”.

Kuva 5: Puolalaisvastainen neuvostopropagandajuliste. Lähde: Wikimedia Commons

Kuten todettua, *War Matters* ei keskity pelkästään toisen maailmansodan aikana ja sitä edeltäneinä vuosina vallinneisiin toiseuskäsityksiin, vaan etenkin loppupuolella aikarajaus alkaa kääntyä entistä vahvemmin kylmän sodan alkuaikoihin. Erityisen kiintoisana pidin Oleg Riabovin artikkelia amerikkalaisen naiseuden representaatioista vuosina 1946–1955 valmistuneissa neuvostoliittolaisissa fiktioelokuvissa. Moni tuskin on länsimaissa Riabovin analysoimista elokuvista kuullutkaan! Niissä neuvostonaiset olivat työteliäitä, hyveellisiä ja myötätuntoisia, siinä missä useimmat amerikkalaisnaiset kuvattiin kovasydämisiksi, petollisiksi ja kapitalismin orjuuttamiksi. Magdalena Sztandara lähestyy neuvostojärjestelmän naiskuvaa puolestaan Opole Silesian alueen puolalaisissa päivälehdissä julkaistujen valokuvien kautta, ja hänen johtopäätöksensä on, että vaikka propaganda esitti naisten aseman parantuneen aiemmista ajoista, heidän sosioekonomiset mahdollisuutensa olivat edelleen hyvin rajatut. Kuvaustilanteet olivat

valokuvaajien lavastamia, mikä hämärtää todellisuuden ja fiktion rajaa ja tekee kuvien naisista omalla tavallaan ”toisia”. Käytännössä neuvostokoneisto siis hyödynsi stereotyyppisiä perinnäiskäsityksiä naisten paikasta yhteiskunnassa omiin tarkoituksiinsa.

Kokoelman artikkelien lähestymistavat ovat kiitettävän omaperäisiä, kuten esimerkiksi Dominika Czarneckalla monumentaalisten neuvostomuistomerkkien analysointi omina itsenään, eikä niinkään niistä otettujen kuvien valossa. Näin on mahdollista pureutua esimerkiksi patsaiden sijainnin, asettelun ja neuvostokansan voittoa symboloimaan valittujen hahmojen toivottuihin ja ei-toivottuihin psykologisiin vaikutuksiin. Samoin vaikkapa Magdalena Żakowskan ratkaisu vertailla naisille ja miehille suunnatuissa saksalaislehdissä vuosina 1941–1945 esitettyjen, Neuvostoliittoa ja sen asukkaita representoivien pila-, satiiristen ja muiden piirroskuvien yhtäläisyyksiä ja eroja tuo esiin tuoreita ja haastavia ulottuvuuksia sota-ajan propagandan tuntemukseen. Żakowskan mukaan naisille suunnatuissa julkaisuissa on esimerkiksi havaittavissa politiikan sijaan tavallisten ihmisten arkeen liittyviä painotuksia, jotka tuovat kuviin hivenen inhimillisyyttä ja (teko)empatiaa mutta saavat yhtä lailla vihollisen näyttämään sääliä. Tällaisten lähestymistapojen hyödyntäminen tuottaa parhaimmillaan oivallisia keskustelunavauksia.

Vaikka jotkin lyhyemmistä artikkeleista jättivät ehkä hieman hahmotelmanomaisen vaikutelman, hallitusti jäsennetty kokonaisuus teki joka tapauksessa vaikutuksen. Lukiessa alkoi hahmottua eurooppalaisen toiseuden kehityskulku aikana, jolloin ”lyhyt 1900-luku” kulki nopeasti äärimmäisyydestä toiseen. Aikakausirajat limittävät ja ylittävät oivallukset kertovat valitun teeman hedelmällisyydestä, ja muotoutumassa olevasta kuvallisen historian tutkimuksen metodologiasta on totisesti moneksi. *War Mattersin* tekijät osoittavatkin kirkkaasti, että kaikenlaiset kuvalliset representaatiot ansaitsevat ”uuden elämän” tieteellisen analyysin kohteina tekstiaineistojen rinnalla. Tämä kirja kannattaa metsästä käsiinsä!